

Etnologia a sztuka awangardowa XX wieku

Mit etnologii

TOMASZ SZERSZEŃ

Instytut Sztuki, Warszawa
Polska Akademia Nauk
t.szerszen@op.pl

Badania naukowe i sztuka przenikały się ze szczególną siłą w latach 30. ubiegłego wieku, kiedy etnologowie i artyści ulegli wspólnej fascynacji kulturą Afryki

Każda dyscyplina naukowa ma swoje mity. Etnologia również. Być może najbardziej ekscytujący z nich dotyczy wzajemnego oddziaływania etnologów/etnografów i awangardowych twórców (zwłaszcza tych związanych z surrealizmem) we Francji, w latach 20. i 30. Artyści: Pablo Picasso, Tristan Tzara, André Breton, André Masson, odwiedzający paryskie Muzeum Etnograficzne na Trocadero, kolekcjonujący sztukę afrykańską, interesujący się totemizmem, plemiennymi fetyszami. Z drugiej strony etnologowie: Marcel

Mauss, Georges-Henri Rivière mający osobiste koneksje w środowisku artystycznej śmietanki, uważnie śledzący najnowsze tendencje w sztuce awangardowej. To raczej pewne wyobrażenie dotyczące tego, jak było naprawdę; „mit założycielski” mający nadać sens bliskim spotkaniom sztuki i etnologii, cele obu dyscyplin (etnologii i sztuki awangardowej) bowiem, jak można łatwo wykazać, często się wykluczały. Nie przeszkodziło to jednak amerykańskiemu badaczowi Jamesowi Cliffordowi, twórcy terminu „surrealizm etnograficzny”, oznaczającego zamięszanie etnologów do tego, co „artystycznie” zmacone, niesystemowe, marginalne, by uczynić to dziwne spotkanie paradygmatycznym dla współczesnej antropologii kulturowej i dla współczesności w ogóle. Kultura jest kolażem. Współczesność jest kolażem. Kolażem prawdziwie awangardowym.

Misja Dakar-Dżibuti

Mamy grudzień 1930 roku. W Polsce etnolog Jan Stanisław Bystron zaczyna już zapewne pracę nad „Megalomanią narodową”, swym najważniejszym dzie-

shiradny/www.sxc.hu

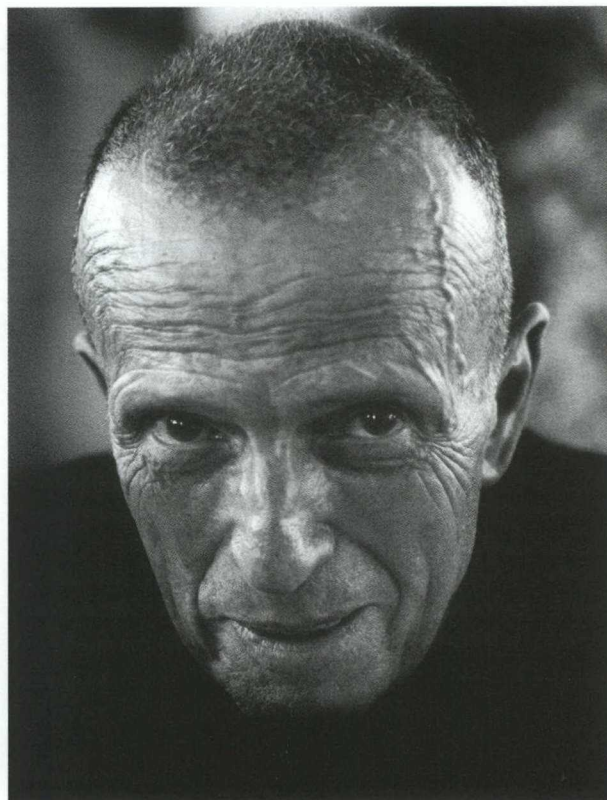
Na początku 1931 roku etnologowie francuscy wyruszyli z misją Dakar-Dżibuti, w trakcie której przez dwa lata prowadzili badania zwyczajów ludów zamieszkujących kraje Afryki od Oceanu Atlantyckiego po Indyjski

łem (wydanym ostatecznie w 1935 roku). W Paryżu Georges Henri Rivièrę, zastępca dyrektora Muzeum Etnograficznego na Trocadero, publikuje w awangardowym piśmie „Documents” następującą notę: „Prasa zasygnalizowała ostateczną datę odjazdu, na początku 1931, Misji Dakar-Dżibuti. Jej celem jest pokonanie w blisko dwa lata całej szerokości Afryki: od Oceanu Atlantyckiego aż do Oceanu Indyjskiego, poprzez Senegal, Sudan francuski, Wybrzeże Kości Słoniowej, Górną Wolte, Dahomej, Togo, Niger, Czad, Kamerun, Francuską Afrykę Równikową, Kongo belgijskie, Sudan angielsko-egipski, Abisynię, francuskie wybrzeże Somalii”. Głównym celem tej wyprawy, zorganizowanej przez Instytut Etnologii i Muzeum Historii Naturalnej, subwencjonowanej przez kilka ministerstw i zarządów kolonii i jednocześnie przez ważne organizacje naukowe, było zgromadzenie kolekcji dla Muzeum Historii Naturalnej i dla Muzeum na Trocadero, badania licznych ludów, których zwyczaje są w przededniu znikania oraz uchwycenie w postaci filmów dokumentalnych i zapisów na taśmach języków i pieśni tych ludów, stworzenie między urzędnikami kolonialnymi i paryskimi jednostkami naukowymi relacji niezbędnych do rozwoju nauk przyrodniczych i socjologicznych.

Na czele misji, czytamy dalej, stał Marcel Griaule. Członkami personelu wyprawy byli m.in. dwaj współpracownicy redakcji „Documents”: André Schaeffner, pełnomocnik sekcji Organologii Muzeum Etnograficznego na Trocadero, i Michel Leiris, który towarzyszył wyprawie jako sekretarz-archiwista. Redakcja „Documents” uznała za słuszne, by poprosić tego drugiego o spisanie wrażeń na temat przedsięwzięcia, w którym będzie brał udział: pierwszej tej skali misji etnograficznej i lingwistycznej.

Dziennik Leirisa

Misja trwała 2 lata, była inicjatywą publiczno-prywatną, całą podróż zaś dokumentować miał na taśmie nie kto inny jak Luis Buñuel. Sekretarzem misji został były surrealista, poeta Michel Leiris. Żywo (choć ciągle amatersko) zainteresowany etnografią i etnologią. Marcel Mauss – największy wówczas autorytet w tej dziedzinie we Francji – radził początkującym etnografom, by podczas badań w terenie kierowali się zasadą pełnego obiektywizmu: „Powiedz, co wiesz, wszystko, co wiesz i tylko to, co wiesz”, „żaden detal nie może zostać pominięty”. Leiris, jak przystało na gorliwego ucznia, zastosował się do rad swego nauczyciela i prowadził dziennik wyprawy z obsesyjną wręcz dokładnością i szczerością. Notując każdy detal, demaskuje nudę badań terenowych i odmalowuje przerażający i prawdziwie absurdalny obraz kolonialnej Afryki – entropicznej krainy, w której nikt nie jest u siebie. Nuda i zniechęcenie, a także wierność kryteriom kronikarskiej szczerości sprawiły, że Leiris zwraca się ku własnej osobie: konstatuje, że prawdziwym tematem etnografii jest sam etnograf. Samotny, targany wątpliwościami, piszący. Do tych samych wniosków dojdą etno-

Krzysztof Jurek

Michel Leiris, poeta i etnograf, dokumentował w swoim dzienniku trwającą dwa lata misję naukową w środkowej Afryce

logowie na nowo dobre kilkadziesiąt lat później, zwracając uwagę właśnie na literackie uwikłania tekstu naukowego. Leiris łamie jednak jeszcze jedno tabu: podczas pobytu w Etiopii zakochuje się w córce kapłanki kultu zâr, noszącej tajemnicze imię Emawayish. Zakazana platoniczna miłość etnografa do przedmiotu swych badań – to być może najdalej posunięta dekonstrukcja naukowości.

Po powrocie z Afryki Michel Leiris wydaje swój monumentalny dziennik (który zatytułuje „Widmowa Afryka”) w niezmienionej postaci. Pozostaje dokument tak szczerzy i obiektywny, że aż surrealistyczny. Dokument będący świadectwem głębokiego rozczarowania etnografią, jej uwikłaniem w kolonializm, niewystarczalnością jej narzędzi wobec najważniejszych spraw, takich jak miłość czy śmierć. Jednak to rozczarowanie sprawia, że – paradoksalnie – Leiris nie porzuca nauki, lecz angażuje się jeszcze bardziej, zdobywa niezbędne dyplomy. Przeciętny poeta surrealista staje się wybitnym etnologiem. Kim stałby się Luis Buñuel, gdyby ostatecznie wziął udział w misji? Czy nakręciłby po latach „Dyskretny urok burżuazji”? ■

Chcesz wiedzieć więcej?

Clifford J. (2000). *Kłopoty z kulturą. Dwudziestowieczna etnografia, literatura i sztuka*. Warszawa: Wydawnictwo KR.

Leiris M. (2007). *Życie – Antropologia – Sztuka. Konteksty*. Warszawa: IS PAN.